

Helizetkép a társadalmi fenntarthatóságról az értékrendszerek és a jelzőszámok tükrében*

Harcsa István,
a KSH statisztikai
főtanácsadója
E-mail: Istvan.Harcsa@ksh.hu

A tanulmány központi gondolata szerint a *fenntarthatóság értékfüggő kategória*, ami azt jelenti, tartalma attól függ, hogy milyen világ-, illetve társadalomkép alapján értelmezzük az újratermelődési folyamatokat, azaz a társadalom működését.

A mai viszonyok között alapvetően kétféle társadalomkép, illetve ezekhez rendelhető társadalomfejlődési modell jöhet számításba: a jelenlegi gazdasági növekedésre orientált és a társadalmi és környezeti fenntarthatóságot előtérbe helyező.

Az összemérhetőség érdekében minél több szegmens esetében meg kell teremteni az átjárást a két modell között, amit alapvetően a használt fogalmak, a mérési módszerek, ezen belül is az indikátorok szintjén lehet megtenni. Az írás az ezzel kapcsolatos elméleti és módszertani szempontokat tekinti át.

TÁRGYSZÓ:
Fenntartható fejlődés.

---

* A tanulmány első változata a 2012. június 8–9-én, Gömörszőlősen rendezett, fenntartható fejlődéssel kapcsolatos műhelykonferenciára készült. A konferenciát a Miskolci Ökológiai Intézet rendezte.

A szerző ezúton is szeretné megköszönni a lektoroknak, *Nováky Erzsébetnek* és *Gáspár Tamásnak* az anyag egészéhez fűzött észrevételeit, továbbá *Kőrösi Gábornak* és *Kutas Jánosnak* a foglalkoztatással kapcsolatos fejezethez adott szakmai segítségét.

Az utóbbi évtizedben a fenntartható fejlődés a társadalompolitikában és a kutatói világban egyaránt divatos fogalomná vált. Ebben nyilván számos ok szerepet játszik, ám ezek közül jelen írás elsősorban azokra helyezi a hangsúlyt, amelyek a jóléti állam lehetőségeinek kimerülésével, válságával kapcsolatosak. Egyre erőteljesebb az a felismerés, hogy maga a rendszer került válságba, ezért a fenntarthatósággal kapcsolatos kérdések óhatatlanul előtérbe kerültek.

Ilyen és ehhez hasonló krízishelyzetekben a különböző irányú kiütkeresés természetes, és e törekvések során érthető, hogy a fenntarthatóság fogalma alatt nagyon sokféle elképzelés lát napvilágot. A tanulmány szerzőjeként, a fenntarthatósággal kapcsolatos dokumentumok tanulmányozása alapján, azt a hipotetikus következtetést fogalmaztam meg, hogy *a fenntartható fejlődésre vonatkozó különböző megközelítéseket alapvetően az általuk vállalt értékrendszerek szerint kellene tipizálni*. Ennek segítségével felvázolhatók a társadalomfejlődési „alapmodellek”, illetve ezeken belül el lehet helyezni a különböző modellváltozatokat. E tipizálás révén érthetőbbé válik az, hogy a globalizáció körülményei mellett miben hasonlítanak, illetve térnek el egymástól az egyes modellváltozatok, továbbá bizonyos társadalomtörténeti távlatból nézve világosabbá válnak az egyes fejlődési irányok.

Nehéz határvonalat húzni azon nézetek között, amelyek alapvetően a jelenlegi modell keretei között kívánják a fenntarthatóság szempontjait érvényesíteni, illetve azok között, amelyek más értékrendszerre és másféle társadalomképre alapozva fogalmazzák meg a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos elképzeléseket. Így például a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács által kiadott „Keretstratégia” (NFFT [2011]) feltehetően a jelenlegi modell keretei között kívánja a fenntarthatósági célokat megvalósítani, miközben számos olyan érték és cél jelenik meg a dokumentumban, amelyet az alternatív fejlődési modell szakemberei is elfogadhatnak.

E gondolatmenet alapján abból indultam ki, hogy az európai társadalmak többségében vagy a jóléti állam különböző modellváltozatai vagy a jóléti állam valamelyik modellváltozata felé irányuló törekvés figyelhető meg. Ebből a nézőpontból jelenleg a jóléti államot, illetve annak modellváltozatait a gazdasági növekedésre orientált modell „csúcsának” tekinthetjük. A továbblépés/fejlődés érdekében többféle elképzelés lát napvilágot a rendszer fenntarthatóságával kapcsolatban, amelyek többnyire társadalmi- gazdasági-ökológiai indikátorokon alapulnak.

Ezzel párhuzamosan az utóbbi időszakban – a Római Klub szellemében – számos műhely és kutató a fenntarthatóságra vonatkozó elképzeléseket nem az uralkodó fejlődési modell értékrendszere alapján fogalmazta meg. Sőt, a jelenlegi modell működését elemezve arra a következtetésre jutottak (Gyulai [2008]), hogy *esetében nem*

lehet értelmezni a fejlődés fogalmát. Véleményem az, hogy a fenntartható fejlődésre vonatkozóan használt érvrendszerek kritikai értékelése, és módszeres egybevetése alapján termékeny párbeszédet lehetne kezdeményezni a tisztább látás érdekében. Az érdemi párbeszédhez kellő alapot nyújtanak a már eddig kialakított társadalmi jelzőszámok, és a felvetődő kulcskérdések megválaszolása érdekében újabb mérőszámok kialakítását is kezdeményezni lehetne.

Tanulmányomban részben a társadalmi jelzőszámok „hagyományos” értelmezését¹ kívánom tágítani oly módon, hogy azokat egy lehetséges elméleti-módszertani keretben helyezem el, emellett a fenntartható fejlődés rendszerének kidolgozása, jobbítása is fontos cél, ezért a jelzőszámokat a fenntarthatóság nézőpontjából is próbálom értelmezni.

1. Értékek – társadalomképek

Az ideális társadalomkép kialakításáról vallott elképzeléseket alapvetően az határozza meg, hogy az újratermelődési folyamatokat milyen értékrend alapján ítéljük meg. Egy korábbi, a társadalmi fejlődés mérésével kapcsolatos írásomban (*Harcza* [2011]) két, egymástól alapvetően eltérő társadalomkép, illetve ezen alapuló fejlődési modell néhány jellemzőjét ragadtam ki: az egyik a jelenlegi *gazdasági növekedésre orientált*, a másik *a társadalmi és környezeti fenntarthatóságot előtérbe helyező, és a gazdasági növekedést ennek alárendelő modell*.

Hivatkozott írásomban tömören körvonalaztam, hogy a gazdasági növekedésre orientált, uralkodó társadalmi modell eredeti céljától eltérő módon működik, tehát nem a használati értékek hatékony cseréjét próbálja megszervezni, hanem egy virtuális pénzügyi világ megteremtésével sok esetben elszakad a reálgazdasági viszonyoktól, és csupán a profitszerzés az elsődleges cél.

Ebben a világban a legfőbb érték az anyagi jólét, ezért a gazdasági növekedés a prioritási lista csúcsán helyezkedik el, következtetésképpen az azt mérő mutatószám (például a GDP) kerül az érdeklődés fókuszába.

A piacnak tekintett logika és értékrend felülvizsgálatára már csak azért is nagy szükség van, mert jelenleg és a belátható jövőben olyan alapvető javak kerülnek a „piacra”, mint a tiszta levegő, víz, természeti és emberi környezet stb., amelyek piacosítása komoly problémákat vet fel. Ezzel kapcsolatosan egyik legfontosabb kérdés – többek között –, hogy kik a tulajdonosai e javaknak? Egyáltalán piacosíthatók-e a javak a fenntarthatóság komoly sérelme nélkül?

¹ A „hagyományos értelmezés” a KSH által – 2002-ben, 2003-ban és 2007-ben – kiadott „Társadalmi Helyzetkép” című kötetekben jelent meg, amelyeknek felelős szerkesztője *Harcza István* volt.

A fenntartható fejlődés modelljében az alapkérdés az, hogy miként lehet a jelenben a szükségleteket úgy kielégíteni, hogy a jövő generáció szükségleteinek kielégítése se kerüljön veszélybe. A hangsúly tehát a generációk közötti kapcsolatok minőségére kerül.

Az alternatív társadalomkép felvázolására törekvő hazai kutatások – az eltérő értékrendszer miatt – más megközelítésből fogalmazzák meg a vizsgálat tárgyát, így a hangsúlyok is máshová kerülnek. Az értékkövető és az értékmegőrző társadalomban, a környezet állapota, a társadalom fenntarthatósága, a javak egyenletesebb elosztása, az ezen elvek alapján felmerülő kulcskérdésekre adott válaszok kerülnek előtérbe.²

Ha az eltérő nézetet képviselők „alapállását” vesszük figyelembe, akkor az egyik oldalon az uralkodó politikai és üzleti elit túlnyomó része, a hagyományos közgazdaságtan vonalvezetését követő társadalomtudósokkal együtt, „nyeregben” érzi magát, hiszen a fennálló világrend – az elhúzódó világválság ellenére – olyan biztos fogódzót kínál, amelytől nem kívánnak eltérni. A hatalmi és piaci érdekek pedig meglehetősen kemény kötőerőt jelentenek a fejlődési modell fenntartásában.

Azok pedig, akik önmagukat a valós fenntartható fejlődés hívének tekintik – a hosszú távú fenntarthatóság jegyében – elvetnek minden olyan elvet és az abból következő működési mechanizmust, amely pusztán a gazdasági növekedést szolgálja, miközben nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy más területeken komoly rombolás megy végbe.

Az eddig felvázolt kétféle társadalomképet, illetve az ezek mögött meghúzódó értékeket nem célszerű egymást kizáró alternatívaként kezelni. Sokkal inkább a különböző értékrendszerek harmonikus együttélése, pontosabban a mindenkor aktuális és a fenntarthatóság szempontjából egészséges hierarchiája lehet a jövő útja.

2. A fenntarthatóságról

A vizsgált társadalmi folyamatok és jelenségek értékelésénél meghatározó értelmezési keretként használjuk a fenntarthatóságot,³ tekintve, hogy az általunk vizsgált anyagi, illetve nem anyagi erőforrásokkal való megfelelő gazdálkodás „eredménye” kulcskérdés lehet a kialakult trendek „hagyományos” megítélése szempontjából is.

² A címszavakat a „Jövőkereső. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács jelentése a magyar társadalomnak. 2010.” című kötetből idéztük (NFFT [2010]).

³ A fenntarthatóság szempontjait inkább elvi és nem konkrét, koherens szempontrendszerként kezeljük. A konkrét szempontrendszer kidolgozása még várat magára, hiszen a különböző társadalmi jelenségek és folyamatok vizsgálatához – az általános szempontok mellett – jelenségspecifikus értékelési szempontokat is ki kell alakítani.

A fenntarthatóságnak többféle definíciója létezik, és több dimenzióban (társadalmi, gazdasági, ökológiai) is értelmezhető. Jelen esetben olyan egyensúly közeli állapotot értünk alatta, amikor *a társadalmi újratermelés rendszerében a népesség anyagi, egzisztenciális helyzete, valamint az életkörülményei hosszú távon – tehát több generáción keresztül – fenntartható*. Másképpen fogalmazva, a jövőt tekintve a hangsúlyt az anyagi jólét minőségi elemeire, valamint ezzel párhuzamosan a jólét megteremtésére kell helyezni.

A jelenlegi modell alapvetően *a gazdasági fenntarthatóságra helyezi a hangsúlyt, ám az „egygenerációs szemlélet” folytonos jelenléte miatt a kívánatos fenntarthatóság szükségszerűen csak rövid távú lehet*, és emellett a társadalmi, illetve az ökológiai fenntarthatóság meglehetősen háttérbe szorul a modell prioritásai között. A társadalmi dimenzióban, a modell ezen természete miatt, a javak elosztása, sőt az azok megtermeléséhez való „hozzáférés” lehetőségében is komoly társadalmi egyenlőtlenségek termelődnek újra. A fenntarthatóság szempontjából tehát az is fontos, hogy *az újratermelő társadalmi egyenlőtlenségek egy kezelhető tartományon belül maradjanak, ellenkező esetben a társadalmi integrációt fenntartó „szálak” elszakadnak*, és a dezintegratív folyamatok működésképtelenné teszik az újratermelés rendszerét.

A többgenerációs értelmezésbe beletartozik a környezetnek, tehát az ökológiai egyensúlynak a megőrzése is, amellyel ez az írás nem foglalkozik.

A fenntartható fejlődésre vonatkozóan kellően megalapozott koncepciót fogalmazott a hazai Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács 2011 októberében nyilvánosságra hozott dokumentuma.

„A fenntartható fejlődés fogalma két részből áll: tartalmazza az ember fejlődésére, a boldog és értelmes életvitel előmozdítására való igényét, azt, hogy kívánjuk az egyéni jó élet feltételeinek (biztonság, egészség, stb.) javulását, továbbá szeretnénk a közjót is gyarapítani. A jó életen nem pusztán az anyagi gyarapodást, s főleg nem az önmagáért való fogyasztás vég nélküli növelését értjük, hanem az ember teljességének fejlődését, annak szellemi és lelki vonatkozásaival együtt.

A fenntarthatóság a jó élet feltételeinek javítása elé feltételeket, korlátokat állít: a fejlődés nem alapulhat a jó élet alapjainak, a közösség erőforrásainak a felélésén. A fenntarthatóság először is jelenti azt, hogy a gazdasági tevékenységek során figyelembe vesszük és érvényesítjük az ökológiai korlátokat: belül maradunk a Föld környezeti eltartó képességén, a természet adományait mértékletesen használjuk. Másodsor a gyarapítható, fejleszhető humán, társadalmi és gazdasági erőforrások terén gondoskodunk ezen erőforrások megfelelő mennyiségi és minőségi állapotának fenntartásáról, bővítéséről, minőségeik javításáról.” (NFFT [2011])

Hasonló szellemben fogalmazta meg az Európai Bizottság a haladás mérésével kapcsolatos koncepcionális keretet és az ez alapján megfogalmazható intézkedéseket *„A GDP-n innen és túl – A haladás mérése változó világunkban”* című dokumentumában (EKB [2009]).

Az OECD (UN [2008], Eurostat [2009]) kidolgozta a fenntartható fejlődést mérő konkrét indikátorokat, amelyeket rendszeresen közöl. E mutatórendszer hazai adaptációjaként 2008 óta Magyarországra vonatkozóan is rendelkezésre állnak ezek az indikátorok (KSH [2011]).

Az OECD indikátorrendszerét azonban inkább az egyes szakpolitikai blokkok valamiféle aggregálásának tekinthetjük, tehát nem alkot koherens rendszert.

A szigorúsági kritériumok alapján, a fenntarthatósági szinteket tekintve Kerekes Sándor (Hoag–Popp–Hyattra [1998]) a következő fenntarthatósági szinteket emeli ki:

„1. Értelmezhetjük a fenntarthatóságot, mint konstans fogyasztást. Ez az értelmezés felel meg a *gyenge fenntarthatósági kritériumnak, amelynél a természeti és az ember alkotta tőke egymással helyettesíthető*. Az össztermelés, illetve az egy főre jutó fogyasztás színvonala mindaddig tartható, ameddig a természeti erőforrások használatából származó profitot nem elfogyasztják, hanem anyagi tőkébe fektetik.

2. Értelmezhetjük a fenntarthatóságot a természeti erőforrások időben állandó (konstans) készleteként. Ez az értelmezés felel meg a *szigorú fenntarthatóságnak, és azt feltételezi, hogy a természeti és az ember alkotta tőke a termelésben kiegészítik, de nem helyettesítik egymást*.

3. És végül értelmezhető a *fenntarthatóság mint generációk közötti egyenlőség* is. Ez utóbbi abban különbözik az előző kettőtől, hogy nem tesz semmilyen kikötést a természeti és az ember alkotta tőke helyettesíthetőségére vonatkozóan, helyette valamilyen „generációk közötti egyenlőség” biztosításának a nem jól definiált követelményét helyezi a középpontba.” (Kerekes [2012])

A szigorúsági követelményeket tekintve azonban nemcsak az itt bemutatott rendezőelvek alapján, hanem az egyes indikátorok szintjén is ki kell alakítani a fenntarthatóság/fenntarthatatlanság tartományait.

3. A jóléti állam fenntarthatósága

A korábbiakban említett és más hasonló célból készített dokumentumokban megfogalmazott útkeresést alapvetően az európai fejlődési modellel, pontosabban a jóléti állam működésével kapcsolatos anomáliák felerősödése motiválta, ami érthető, hiszen a fenntarthatóság minden rendszer elsődleges követelménye.

Ebben a megközelítésben magára a jóléti államra úgy tekinthetünk, mint egy fejlődési modell megtestesítőjére, amely a piacgazdaság több évszázados „előtörténetén”, illetve annak tapasztalatain okulva formálódott. A sorozatos válságokat pedig egyfajta „fenntarthatósági teszteként” is értelmezhetjük, melyek eredményeit hasz-

nosítva jelenleg a jóléti állam a gazdasági növekedésre orientált fejlődési modell „csúcsát” jelenti. Ez a korábbi modellváltozatoktól sok tekintetben eltér, hiszen a gazdaság fenntarthatósága mellett egyre nagyobb figyelmet fordít a társadalom fenntarthatóságára, sőt korlátain belül a környezet fenntarthatósága is előtérbe kerül.

A jelenlegi piacgazdasági modell, több mint félévszázados tapasztalatait G. Esping-Andersen meglehetősen kiforrott formában foglalta össze.

„A jelenlegi jóléti állami berendezkedés további életképessége egész Európában megkérdőjeleződik két okból. Az első egyszerűen az, hogy a kedvezőtlen demográfiai és pénzügyi körülmények között nehéz lesz megőrizni a status quót. A másik problémát az jelenti, hogy ugyanez a status quo egyre inkább elavultnak tűnik, és ellehetetleníti az előttünk álló nagy kihívások kezelését. A szociális védelem meglévő rendszerei inkább akadályozzák, mint segítik a foglalkoztatás növelését, és a versenyképes-tudásintenzív gazdaság fejlődését.” (Esping-Andersen [2006] 13. old.)

Az utóbbi állítás erősen vitatható, alapvetően a „thacheri” társadalompolitikai gondolkodásban gyökerezik, amely úgy vélte, hogy a „túlzottan kedvező” szociális védelem ellenérdekeltté tesz bizonyos társadalmi csoportokat a munkavállalásban.

„A kontinentális európai jóléti államok a „jólét munka nélkül” helyzet csapdájába kerültek, amelyből nehéz a szabadulás.” (Esping-Andersen [2006] 18. old.)

„...újra kell szabnunk a munka, a jólét és a család közötti viszonyt. A nők foglalkoztatása egyfelől fokozza a családok jólétét, és egyúttal támogatja a jövőbeli állami kiadások finanszírozhatóságát. Másfelől új szociális kockázatokat is teremt, például instabilabbá teszi a családokat, és új, „atipikus”, gyakran sérülékeny háztartástípusokat hoz létre. Ha nem sikerül megoldani ezt az „összeférhetetlenségi” problémát, akkor az európai társadalmakban *hosszú időre állandósulni fog az alacsony születésszám*, ami éles ellentétben áll az európai állampolgárok ismert vágyaival a magasabb gyermekszámot illetően.” (Esping-Andersen [2006] 21. old.)

Ez utóbbi állítás is vitatható, hiszen Európában nagyon különböző változatokat találunk a nők foglalkoztatottsága és az adott államban jellemző születésszám között. Az észak-európai államokban például a nők nagyarányú foglalkoztatottsága viszonylag kedvező születésszámmal párosul (Monostori [2011] 19. old.).

„A háztartások foglalkoztatási esélyei is a polarizáció forrásai lehetnek. Egyrészt nő a biztos kereseti forrásokkal, elégséges munkával és magas jövedelemmel rendelkező háztartások száma, másrészt ugyancsak egyre több a sérülékeny háztartás (például gyereket egyedül nevelő szülő, szegény dolgozó házaspár). Az ilyen polarizációt erősíti a házasságok instabilitása és a házassági homogámia is. *A megoldandó probléma az, hogy a családok foglalkoztatási esélyeinek javítása és a háztartások szegénységének enyhítése érdekében miként egyeztessük össze a foglalkoztatási politikát és a családpolitikát.*” (Monostori [2011] 23. old.)

A kontinentális jóléti államokra így megfogalmazott látélet sok tekintetben jellemző hazai viszonylatban is, azzal a lényeges különbséggel, hogy a munkanélküli-

ség ugyan nálunk is jellemző, ám a jólétnek egy sokkal alacsonyabb szintjével párosul. Viszont a megfogalmazott problémák nagy része bizonyos eltérésekkel a hazai viszonyok között is érvényes.

A fenntarthatóság szempontjából meghatározó tényező, hogy a jóléti állam végül is a gazdasági növekedésre orientált modellből nőtt ki, amelyben egyik fontos „szövetséges” a növekedésben elsődlegesen érdekelt profit volt. Ám emellett a kétpólusú világrénd által megkövetelt jóléti modellek szükségszerű velejárója ez a növekedés, tehát a biztonságpolitikai megfontolások is ebbe az irányba „egyengítették az utat”.

Ma már tudjuk, a modell rejt néhány zsákutcát, s a kivezető út azon feszültségpontok feltárása lehet, amelyek a piac kizárólagos uralma miatt keletkeztek. A jóléti állam megteremtésének jegyében megfogalmazott célok és törekvések nagy része a fenntartható fejlődés modelljében is elfogadhatónak tekinthetők, különösen azok, amelyek a piac által okozott anomáliák felszámolását célozzák, valamint azon területeknek a felkarolása, melyek a piaci koordináció hatókörén kívül esnek (például a tág értelemben vett humán szféra), ám a kiegyensúlyozott társadalmi fejlődés megalapozásához nélkülözhetetlenek.

Mindezek alapján azt is mondhatjuk, hogy a fenntarthatóságot szolgáló társadalmi célokat illetően a két fejlődési modell között számottevő az átfedés. E célok megvalósítását tekintve viszont alapvető különbség – miután a jóléti állam a fogyasztást más értékek rovására túlzottan előtérbe helyezi, (a fogyasztói társadalomra jellemző negatív vonásokat magán hordozza) –, hogy önmaga is gerjeszti a mindenáron való gazdasági növekedést, következésképpen egyik okozója a kialakult csapdahelyzetnek, amelyhez az egymással meglehetősen szembenálló értékek egyidejű alkalmazására való törekvés is hozzájárul. Hiszen a jóléti állam magáénak vallja a piaci koordináció dominanciáján alapuló gazdasági növekedést, mint értéket, miközben a humánértékek jelentős részét is fontosnak tartja. A természeti és társadalmi erőforrások végessége mellett azonban nem lehet megvalósítani az erőforrás-igényes fogyasztás végtelen növelését.

Az alapvető gond tehát az, hogy a gazdasági növekedésre orientált modell nem tudja megoldani az értékek kellő mértékű harmonizálását, azaz nincs „abban a helyzetben”, hogy a piac túlzott hatalmát meghaladja.

A közösnek tekintett célok megvalósítása esetében „vízválasztó” és kulcskérdés, hogy a hosszú távú fenntarthatóság érdekében – korábban preferált értékei közül –, mit hajlandó „feláldozni” a jóléti állam és annak polgára? A fenntartható fejlődésnek ugyanis ára van, amelyért fizetni kell. Választani kell a kiegyensúlyozatlan értékrenden alapuló jólét, valamint a harmonikusabb értékrenden alapuló jólét között, amely nem nélkülözi a fenntarthatóságot „tisztelőben tartó” jólétet. A kétféle döntés eredménye alapvetően az élıhetőség szintjében különbözik egymástól.

Ám a fenntartható fejlődés ideája sem áll kisebb dilemma előtt, hiszen az eddigi modell olyan adottságokkal szolgál, amelyet nem lehet az új értékek jegyében meghatározott normák (előírások) érvényesítésével egyszerűen „leváltani”. Kétségtelen, hogy szükség van a természeti erőforrások védelmével kapcsolatos normatívák előírására, de azok megvalósítását, megvalósíthatóságát nemcsak a piaci hatalmi központok akadályozzák, hanem maguk a társadalmak is, a hosszú időszakon át beívódott értékrend és erre alapozott fogyasztási és életmódbeli szokásokkal. Az emberek – komoly orientációs hatások alatt – úgy érzik, hogy már „kitalálták” miként szeretnének élni. Ez az „érzés” nagyon komoly erőforrás, és a cél az lehet, hogy ez az erőforrás a hosszú távú fenntarthatóság medrébe kerüljön. Ezen erőforrás megfelelő orientálása nélkül nem lehet a fenntartható fejlődést megalapozni.

A különböző értékek harmonizálását tehát nemcsak a kormányzatok, hanem az emberi közösségek szintjén is el kell végezni. Ez lehet a fenntartható fejlődés érdekében szükséges paradigmaváltás legfontosabb üzenete.

Mindezekből az is következik, hogy – a közös értékek és célok jegyében – célszerű empirikus alapokra helyezni a két modell közötti elvi és gyakorlati polémiát. Ehhez megfelelő kiindulást kínálnak a közös célok megvalósulását mérő társadalmi jelzőszámok, amelyeket – amint azt a nemzetközi gyakorlat is mutatja – többnyire konszenzusok alapján lehet kialakítani, beleértve a fogalmak azonos használatát is. A kimutatott trendek, illetve helyzetkép között nyilván számottevő különbségek adódhatnak majd, hiszen ugyanazt a dolgot az eltérő értékrendszerek – érthetően – más módon látják. A „kétféle valóság” egybevetése hasznos tanulsággal szolgálhat.

4. A társadalmi újratermelés gazdasági alapjait meghatározó mechanizmusok – „útfüggőség”

A fenntarthatóság értelmezésekor – a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan – kiemelten kezeljük a népesedéssel, valamint a foglalkoztatással kapcsolatos kérdéseket, tekintve, hogy e két szegmens mindenkori működése jelentősen befolyásolja más társadalmi folyamatok és jelenségek alakulását is. Fontos körülmény továbbá az is, hogy a társadalmi folyamatok és jelenségek döntő részét erősen befolyásolják a gazdasági folyamatok, ezért kiemelt figyelmet kell fordítanunk a kölcsönhatásokra. A foglalkoztatás esetében alapvető jelentősége van annak, hogy az adott fejlődési modell/pálya keretei között miként alakul a gazdaság munkahelyteremtő és -fenntartó képessége.

Ezen összefüggések tükrében felmerül a kérdés, hogy milyen kapcsolatot lehet találni az adott fejlődési pálya és a nemzetgazdaság tényleges (nettó) munkahelyterem-

tő, illetve fenntartó képessége között?⁴ Ugyanis a fenntarthatóság egyik alappillérenek tekinthetjük a gazdaság munkahelyteremtő képességét, illetve ezzel összefüggésben a foglalkoztatottság alakulását. Miért?

Mert 1. ezen a ponton érintkeznek egymással a legközvetlenebb módon a gazdasági, illetve a társadalmi folyamatok és jelenségek; 2. a foglalkoztatottság szintje és a gazdaság jövedelemtermelő képessége között meglehetősen szoros összefüggés van; 3. a munkából nyugdíjba vonult, illetve a most gyermekkorú népesség eltartásához szükséges anyagi forrásokat csak a foglalkoztatottság tartósan magas szintje mellett lehet kielégítő mértékben biztosítani. Ellenkező esetben megbomlik a nemzedékek közötti egyensúly, fenntarthatatlanná válik mind az idős-, mind a gyermekkorúak ellátási rendszere. Olyan csapdahelyzet alakulhat ki, amelyben a megbomlott demográfiai egyensúly és ezzel párhuzamosan az ellátási rendszerek finanszírozhatatlansága egymást gyöngítve fejt ki hatását. A hazai helyzet tehát sok tekintetben hasonlatos az *Esping-Andersen* által felvázolt általános képhez.

Az empirikus kutatáson alapuló adatok (*Kőrösi* [2005a], [2005b]) azt mutatták, hogy Magyarországon 2002-ig csak a külföldi tulajdonú vállalatok esetében lehetett megfigyelni nettó munkahelyteremtést, azonban ennek nemzetgazdaságon belüli aránya meglehetősen csekély volt (évente néhány ezer főt tett ki).⁵

A későbbiekben, 2000 és 2009 között, a vállalati szférában 34-ről 25 százalékra csökkent a külföldi ellenőrzés alatt levő vállalatoknál alkalmazottak aránya (*Fazekas-Molnár* [2010]). Ami arra utal, hogy egyes külföldi nagyvállalatoknak a hazai piacról való kivonulását követően már ebben a szektorban sem figyelhető meg nettó munkahelyteremtés, csupán a kis- és középvállalati szférában (*Papanek* [2010]).

Az Európai Unió szakemberei már korábban felismerték a növekvő munkanélküliség veszélyét, melynek mérséklése hosszabb ideje előtérbe került a közösségi politikában. Az eddigi, többnyire eredménytelen kezelési megoldásokat némileg revideálva, a közösségi gazdaságpolitika ma már azt hangsúlyozza, hogy „A kis és közepes vállalkozások mindinkább az európai gazdaság olyan gerincének tekinthetők, amelyek potenciális forrást biztosítanak a munkahelyek és gazdasági növekedés számára.” (*Eurostat* [2010]).

Az Európai Bizottság 2010. évi jelentése (*EC* [2010]) pedig arra a megállapításra jutott, hogy támogatni kell a kis- és közepes vállalatok integrálódását az európai gaz-

⁴ Tényleges, illetve nettó munkahelyteremtés alatt azt az „állapotot” értjük, amely a megszűnő és az újonnan létrejövő munkahelyek egyenlegéként jön létre. E tisztított mutató alkalmazására azért van szükség, mert ennek segítségével lehet csak kimutatni, hogy valójában milyen folyamatok hatására alakul a foglalkoztatottak mindenkori száma.

⁵ E számításoknak azonban komoly korlátot szab az a körülmény, mely szerint nincsenek pontos adataink arra vonatkozóan, hogy a külföldi tőke által – adott vállalatnál – indukált munkahelyteremtés mekkora számú munkahelyet rombol le a tökeszegény vállalatoknál közvetlenül és közvetve, illetve milyen mértékben növeli az esetleges beszállító partnereknél a munkaerő létszámát.

daságba, miután azok magasabb foglalkoztatottságot generálnak a gazdaságokban. E felismerés jegyében az Unió szorgalmazza, közösségi és nemzetállami szinten egyaránt, a kis- és közép méretű gazdasági egységek számára a vállalkozásbarát gazdasági klíma megteremtését.

Az itt felsorakoztatott tények és összefüggések számottevő támpontot nyújtanak a jelenlegi kormányzat hosszú távú munkahely-teremtési elképzeléseihez is. A jelenlegi „kétpólusú (duális) gazdaságot” – amelyben az egyik pólust a tőkeerős, külföldi ellenőrzés alatt levő, a másikat a tőkeszegény hazai kis- és középvállalatok alkotják – feltehetően hosszabb távon szükséges fenntartani, miközben a közöttük levő integrációt (termelési kapcsolatokat) sokkal jobban el kell mélyíteni, illetve támogatni, annak érdekében, hogy mindkét szektornak javuljon a hosszú távú munkahelyteremtő képessége.

A duális jellegnek – az „útfüggőségéből” adódóan – a magyar a mezőgazdaságban is nagy „hagyománya” van, hiszen a múlt század derekáig a posztfeudális jellegű nagybirtok és az emellett párhuzamosan létező kis- és törpebirtok rendszere alkotta az alapstruktúrát (*Harcza-Kovács-Szelényi* [1994], [1998]). A szocialista nagyüzemek megjelenése konzerválta ezt a struktúrát, amely a rendszerváltást követő időszakban is csak viszonylag szerényebb mértékben változott. Erről tanúskodnak egyébként nemcsak a birtokstruktúrára, hanem a társadalmi munkaidőalap belső szerkezetére vonatkozó adatok is. *Történelmi tapasztalat, hogy minél erőteljesebb a tőkeintenzív fejlődési pályát követő nagyüzemek térhódítása, annál inkább csökken a gazdaság munkaerőigénye.*

A gazdasági növekedés modellje a tőkeintenzív fejlesztési irányt preferálja, míg a fenntartható fejlődés modellje alapvetően a különböző méretű gazdaságok, illetve vállalatok kiegyensúlyozottabb szerkezetét.

Ezen „útfüggőség” tükrében kell értelmezni azt a törekvést, mely szerint a jelenlegi kormányzat tízéves távlatban 1 millió új munkahely létrehozását tűzte ki célként, melynek realitása meglehetősen kétséges. A jelenlegi – hosszabb időszakra visszanyúló gyökerekből fakadó – fejlődési pálya ugyanis nagyon komoly determinációt jelent, különösen akkor, ha pusztán a gazdasági növekedésre orientált fejlődési modell logikája szerint gondolkodunk.

A gazdaságszerkezet átfogó átalakítására tett lépések sem garantálhatják a várt eredményt, még abban az optimális helyzetben sem, amikor a kis- és középvállalkozások tömeges létrejötte és prosperálása mellett, a külföldi nagyvállalatok is dinamikusan terjeszkednek a hazai gazdaságban. Az érdemi változáshoz nemcsak a keresőtermelő munkára fordított társadalmi időalap bővítésére van szükség, hanem annak – a fenntarthatóság értékrendszeréhez kötődve – más, a jelenleginél hatékonyabb szerkezetben kell újratermelődni. *A rész-, valamint az önfoglalkoztatás és általában az atipikus foglalkoztatási formák nagyobb mérvű elterjedése „csupán technikai feltéte-*

le” az előrelépésnek, a hangsúly sokkal inkább a munkahelyteremtés – fenntarthatóság szempontjainak megfelelő – új útjainak kiépítésén van.

Ennek megfelelően a társadalompolitika már nem a növekedés hagyományos modelljében próbál egyre több és több munkaerőt mozgósítani, hanem a minőségi váltást kívánja megszervezni a munkaerőpiacon, illetve azon kívül. Ez esetben nem csupán a piacon megjelenő munkát „ismeri el” a társadalom, hanem minden olyan termelő tevékenységet, amely a létfenntartás anyagi és nem anyagi alapjainak a megteremtését szolgálja. Ebben az összefüggésben egy adott társadalom működéséről sokat elárul az a körülmény, hogy a társadalmi munkaidőalapot miként, milyen szerkezetben használja fel.

5. A társadalompolitika, mint a fenntarthatóság/fenntarthatatlanság egyik forrása

A jó kormányzás, mint alapvető jelentőségű társadalmi feltétel, egyre nagyobb hangsúlyt kap a nemzetközi intézményekben, következésképpen az egyes országok minősítésekor e körülményt is figyelembe veszik. A fenntartható fejlődés mérése és monitorozása érdekében az Eurostat [2009] is kidolgozta a jó kormányzás (good governance) indikátorait. Érthető, hogy ezek az indikátorok (bizalom az EU iránt, e-kormányzás hozzáférhetősége és használata, környezetvédelmi adók) az unió működése szempontjából az éppen aktuális metszeteket ragadják ki, és közel sem tekinthetők a fenntarthatóság leginkább lényeges elemeinek. A jó kormányzást tükröző teljesebb körű indikátorrendszer kialakítása még várat magára, ám számos kísérlet folyik a megfelelő mérés kimunkálására.

Az írás ezen része, vázlatos „esettanulmány jelleggel” a jó kormányzást megalapozó döntés-előkészítést emeli ki, és ennek illusztrálására egy kiemelten fontos hosszú távú célt, a foglalkoztatottság komoly mértékű növelését szolgáló kormányzati program megalapozottságát veszi górcső alá. Ennek során érintjük a döntés-előkészítés elvi-koncepcionális kereteit, továbbá a döntést megalapozó statisztikai információk iránti igényt.

A társadalmi újratermelés rendszerének koordinált keretek közötti működtetése az egységes társadalompolitika feladata, és ennek hatékonyságát döntő mértékben meghatározza, hogy az egyes részpolitikák összehangoltsága milyen mértékű. A részpolitikák alapvető „természete”, hogy mindig saját, közvetlen érdekeiket kívánják előtérbe helyezni, gyakorta a hasonló fontosságú, más érdekek rovására, ezért az ez irányú törekvések eleve a fenntarthatatlanság veszélyét rejti magában. Ezért fontos a társadalompolitika egységességének hangsúlyozása, hiszen az ösz-

szehangoltság a fenntarthatóság komoly forrása lehet, ennek hiánya pedig ezzel el-
lentétes hatást fejt ki.

Kétségtelen, hogy a részpolitikák jelentős részben a felelősségi körükbe tartozó
társadalmi csoportok érdekeinek kívánnak eleget tenni, és miután az egyes társadal-
mi csoportok érdekérvényesítő képessége különbözik, ezért az érdekegyeztetési me-
chanizmus közvetítéseként egy újabb elem kapcsolódik be a fenntarthatóságot befo-
lyásoló tényezők közé. Látnunk kell tehát, hogy magának a rendszernek a működése
is komoly forrása lehet a fenntarthatóságnak, illetve a fenntarthatatlanságnak.

A működésre vonatkozó általános jellegű összefüggések mellett érdemes meg-
vizsgálni a távlati társadalmpolitikai célokat, hiszen ezek szinte „kijelölik” az egyes
részpolitikák mozgásterét, ezen belül is azokat, amelyek az újratermelés több szeg-
mensét is meghatározóan befolyásolják.

Az elemzés korábbi részében kiemelt hangsúlyt kaptak a társadalmi újratermelés
gazdasági alapjait meghatározó mechanizmusok, azon belül is *a gazdaság munkahely-
teremtő képessége, továbbá az ezzel kapcsolatos „útfüggőség”*. A kiemelést az indok-
olja, hogy a társadalom, és ezen belül a gazdaság forrásteremtő képességét a foglal-
koztatottság, pontosabban a piacon és azon kívül megjelenő értékteremtő munka min-
denkori tömege határozza meg. Ez utóbbi kiegészítéssel – a fenntartható fejlődés szel-
lemében – bővítettük a forrásteremtő tényezők sorát, hiszen a jelenlegi modell legfel-
jebb csak részlegesen tudja kezelni a piacon kívül megjelenő termelőtevékenységeket.

A kormányzati döntés-előkészítési rendszernek a fenntarthatóság szempontjából
megjelenő szerepét azzal a talán legfontosabb társadalmi célkitűzéssel kapcsolatosan
próbáljuk meg érzékeltetni, amely szerint *a kormányzat tízéves távon (2010–2020
között) 1 millió új munkahely létrehozását tűzte ki célként*.

Kérdés, hogy érdemi szempontok alapján vajon mit jelenthet az egy millió új
munkahely létrehozása, illetve miként lehet azt értelmezni? Az egyszerűség kedvéért
most tekintsünk el attól, hogy csak meglehetősen hézagos és bizonytalan ismereteink
lehetnek az időszakban érvényesülő világgazdasági trendek befolyásoló hatásáról.
Pusztán azon fontosabb strukturális jellegű szempontokat és tényezőket kívánom
megemlíteni, amelyeket e „mennyiségi” cél tényleges megvalósulási esélyeinek
becslésekor és értelmezésekor feltétlenül figyelembe kell venni. A példa bemutatásá-
val egyúttal azt is szeretném érzékeltetni, hogy adott esetben *a társadalmpolitikai
döntés-előkészítés meglehetősen hiányos statisztikai adatokra támaszkodhat*, és e kö-
rülmény meghatározó a célok releváns értelmezése szempontjából is.

A feltételezett logikai lépéssorozat egyik változata a következő lehet:

1. Meg kell tervezni a célként elérendő munkahelyi szerkezetet. Ekkora mennyi-
ségű új munkahelyet nem lehet a régi szerkezetre építeni, következésképpen számos
régiből megszűnik, amelynek a helyére újak lépnek be. A feladat komplex,
miután meghatározó szempontként kell kezelni az „időtálló fenntarthatóságot”,
amely – értékfüggő kategória révén – számos mai érdeket sérthet.

2. *Meg kell becsülni a munkahelyi struktúra változásának jellemzőit és várható eredményét.* Az 1990-es évek eleje óta megfigyelt tapasztalatok, azt mutatták, hogy a megszűnő munkahelyek számát csak viszonylag kisebb mértékben haladja meg az új munkahelyek száma, következésképpen a „nettóként” megjelenő többlet munkahelyek száma meglehetősen alacsony. Ez azt jelenti, hogy oly módon is létrejöhet 1 millió vagy akár ennél is több új munkahely, hogy a többletként előálló létszám nem jelentős.

A korábbi – az 1992 és 2006 közötti időszakra vonatkozó – vizsgálatok (*Kőrösi* [2005a], [2011]) alapján kiderült, hogy a versenyszféra gerincét adó, öt és ennél több fő foglalkoztató vállalkozások körében évi átlagban 8–10 százalékot tett ki az újonnan létrehozott munkahelyek aránya. Miután ezek a vállalkozások 2 millió munkahelyet tartottak fenn, ezért évente – csak ebben a körben – 160–200 ezer új munkahely jött létre, ám nagyjából ugyanennyi meg is szűnt. 2006 óta, elsősorban a válság hatására inkább csökkent a munkahely-teremtési ráta egészen a legutóbbi időig, amikor is alapvetően a közmunkaprogram hatására több tízezer új munkahely jött létre. E program további munkahelyteremtő hatása azonban korlátozott, hosszabb távon legfeljebb 100–200 ezer új munkahelyet lehet még kialakítani ezen a módon.

E becslések alapján tehát az 1 millió új munkahely minden különösebb erőfeszítés nélkül is előáll 2020-ig, kérdés viszont, hogy ezzel párhuzamosan miként lehet a munkahelyek megszűnését érdemben csökkenteni. Ha ugyanis a munkahelyrombolási ráta is hasonlóan alakul, mint a munkahely-teremtési, akkor ennek egyenlegeként továbbra is azonos szintű foglalkoztatottság várható. A cél megvalósításához tehát további 1 millió új munkahely kialakítására lenne szükség oly módon, hogy ezek közül egy se szűnjön meg. Erre viszont nyilván nincs lehetőség, ezért nem láthatók a meghirdetett program valós alapjai.

Komoly gondot jelent az a körülmény is, hogy a jelenlegi statisztikai rendszerben nincs olyan adatgyűjtés, amely alapján a munkahelyteremtést biztonsággal lehetne megfigyelni, illetve erre alapozva tervezni, következésképpen nincsenek meg a távlatos társadalompolitikai döntésekhez szükséges információk sem.

3. Természetesen növelhető az új munkahelyek száma oly módon is, hogy *a teljes munkaidős munkahelyek számát csökkentjük, és a részmunkaidősöket növeljük*, ám ez az új szerkezet nem növeli meg érdemben a társadalmi szintű munkaidőalapot, következésképpen hatékonyságnövelő szerepe meglehetősen korlátozott.

Ezen lehetőségre alapozva, tíz év alatt oly módon is létre lehet hozni 1 millió új munkahelyet, hogy a társadalmi munkaidőalapon belül nem növekszik a főfoglalkozásban töltött munkaidő tömege, legfeljebb a részmunkaidősök térhódítása következtében számottevően nő a foglalkoztatottak száma. Makroszinten ez nem jelent többet, mint létszám-átcsoportosítást, amelynek eredményeként a korábbi bértömeget a későbbiekben több család kapja meg, miközben a gazdaság forrásteremtő képessége alig változik.

A feltételezések arra vonatkoznak, ha valóban 1 millióval (vagy akár 500 ezerrel) több munkahely jönne létre, mint amennyi jelenleg van.

4. A kormányzati elképzelés azon a feltételezésen alapulhat, hogy *a munkaerőpiacra kívüli munkaképes korú népesség nagy része beterelhető a munkaerőpiacra*. A rokkantiasított személyek jelentős része részben egészségügyi, részben megfelelő képzettség hiányában nem, vagy csak igen komoly nehézségek mellett képes a munkavállalásra. A tapasztalatok szerint súlyos gondot jelent a munkaerőpiacról már hosszabb ideje kikerült személyek, valamint a munkaerőpiacra korábban még be sem jutottak foglalkoztatásának a megoldása.

5. *Demográfiai korlátok és lehetőségek*. Az elképzelés megvalósíthatóságát az is meghatározza, hogy miként alakul 2011 és 2021 között a munkaerőpiacra újonnan belépő, illetve onnan nyugdíjazás és egyéb ok miatt kilépők száma. A becslések szerint közel 600 ezer fővel csökken 2021-ig a 15–64 éves korúak száma, tehát már csupán demográfiai okok miatt is alacsonyabb lesz az újonnan belépők száma, mint a véglegesen kilépőké (*Hablicsek–Kutas [2009]*).

6. *A munkahelyek számának jelentős bővítése azt is feltételezi, hogy a képzettségi, illetve a munkahelyi/foglalkozási struktúra egymással összhangban alakul*. Az utóbbi évtizedek tapasztalata az, hogy a diplomás fiatalok egyre nagyobb arányban lépnek be középfokú képzettséget igénylő munkakörökbe. E „felülről” jövő nyomás hatására viszont a középfokú végzettségűek jelentős része kényszerül egy szinttel alacsonyabb végzettséget igénylő munkakört választani. Az „ostor” a képzetlenek tömegén csattan, mert a viszonylag kevés lehetőség egy részén osztozniuk kell a középfokú végzettségűekkel, következésképpen ebben a körben a legmagasabb a munkanélküliség.

Az elkövetkező évekre előre tekintve várható, hogy a felsőoktatásban az állami-lag finanszírozott keretszámok csökkentésével számottevően visszafogottabb lehet a diplomások létszáma. A másik oldalon viszont e lépés jelentős társadalmi szelekció forrása lehet, miután a hátrányos helyzetű rétegekből származó fiatalok számára feltehetően megnehezül a felsőfokú végzettség megszerzése, tehát a rendszer fenntarthatósága szempontjából a lépés vitatható. (A diákhitel csupán tompítani tudja a várható hatást.)

A problémát, nevezetesen hogy az újonnan munkába lépőknek lehetősége legyen képzettségüknek megfelelő munkát találni, alapvetően csak a munkahelyek számának nagymértékű bővülése oldhatja meg, párosulva olyan munkahelyi szerkezettel, amely a fenntarthatóság szempontjából nagyobb stabilitást ad.

7. *A munkaerőpiac keretein kívüli lehetőségek feltárása, mint alternatív megoldási módok*. A kereső-termelő munkára fordított társadalmi időalap szerkezete azt mutatatta, hogy jelentős része nem a piacon hasznosul, hanem alapvetően az önellátást, illetve mások segítségét szolgálja. Említettük, hogy ezen tevékenységek piaci értékére vonatkozó becslések empirikusan is megragadhatóvá teszik az e tevékenységek révén előállított javak és szolgáltatások értékét.

Természetes „állapotként” kellene kezelni, hogy a társadalom munkaidőalapja részben a piacon, részben azon kívül, alapvetően a háztartási keretek között hasznosul. A két szféra egymás közötti arányát elsősorban a piaci szféra mindenkori mozgása (bővülése, vagy éppen szűkülése) határozza meg, a piac bizonyos mértékig „pufferként” kezeli a háztartási keretek között megjelenő munkaidőalapot.

A piaci szférában megjelenő tevékenységeket az állam különböző módon támogatja, ám ennek hatékonysága esetenként kérdéses. Megfontolandó, hogy – a fenntarthatóság tágabb értelmében – az önellátást, illetve a mások segítségét szolgáló tevékenység is (megfelelő hatékonysági garanciák mellett) kapjon támogatást.

Az ilyen jellegű felvetéseket az uralkodó fejlődési modell hívei a „modern fejlődési útról” való letérésnek, és egy premodern pályára való visszatérésnek tekintik. Elhamarkodottnak vélem e reagálást, tekintve, hogy a mindenkori erőforrás-allokáció, mint hatékonysági szempont, a hagyományos közgazdaságtan esetében is kiemelt elvárás. Ez utóbbi megközelítés gyengéje, hogy a piacon kívüli termelőtevékenységet – saját paradigmája miatt – nem tudja kellően kezelni.

8. Mindebből az is következik, hogy *a jelenlegi mennyiségi szemlélet (1 millióval több új munkahely létrehozása) mellett/helyett egyre inkább a fenntarthatóság minőségi kritériumaira kellene helyezni a hangsúlyt*. Jelen esetben tehát inkább az optimálisan elérhető társadalmi munkaidőalap adottságok közötti leghatékonyabb szerkezetben való hasznosítása lehetne az elsődleges cél. Az ilyen jellegű döntések megalkotásához pedig ösztönözni kellene a piacon kívüli tevékenységek értékének számbavételével és becslésével kapcsolatos mérési módszerek tökéletesítését.

Ebben a megközelítésben a létrehozandó „társadalmi érték” várható nagyságát kell megtervezni és célként kitűzni. Ezen szemlélet alkalmazása egyúttal közelebb vinne az értéktermelő munka fogalmának árnyaltabb megfogalmazásához és a valós teljesítmények megítéléséhez és méréséhez.

6. A fenntarthatóság/fenntarthatatlanság értelmezése a társadalmi jelzőszámok alapján

Mielőtt az indikátorok fenntarthatóság mérésében játszott szerepét taglalnám, érdemes röviden felvillantani e jelzőszámok, illetve az ezen alapuló társadalmi helyzetképek és jelentések kialakítását célzó törekvéseket.

6.1. A társadalmi jelzőszámokról

Magyarországon a társadalmi jelzőszámok kialakításával kapcsolatos elméleti-módszertani munkálatok viszonylag hosszabb múltra tekintenek vissza. Az első

rendszerkezési törekvések (*Andorka–Illés* [1974], *Andorka–Kulcsár* [1975]) az 1970-es évek derekán indultak el, majd ezt követően 1986-ban jelent meg a társadalom helyzetét, ezen belül is az egyes folyamatok és jelenségek tendenciáit összegezve bemutató kötet (*Andorka–Harcza* [1986]).

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1996-ban jelentette meg a „Társadalmi helyzetkép” című kiadványt, amellyel az volt a célja, hogy „...áttekintő képet adjon a főbb társadalmi folyamatokról azon szakemberek és más e kérdések iránt érdeklődők számára, akik többnyire egy helyen kívánják megtalálni az egymással összehasonlítható, hosszú távú adatsorokat és azok statisztikai értelmezését.” (KSH [1996]). Ezt követően 2000 és 2007 között további négy kötet publikálására került sor. Ezek a nemzetközi gyakorlatban kialakult tartalmi szerkezetet igyekeztek követni, ezen belül is elsősorban a nagy hagyományú angol „Social Trends” kiadványsorozatból vettek át számos megoldást.

Néhány éves szünet után, 2011-ben a KSH vezetése a sorozat (Társadalmi Helyzetkép) felújítását határozta el, és ez alapján elkezdődtek az újabb munkálatok, amelyek eredményei még nem jelentek meg. Az anyag összeállítása során számos szakmai tapasztalat gyűlt össze, amelyek továbbgondolásra ösztönöztek. E munkálatokban részt vett jelen tanulmány szerzője is. A nemzetközi tapasztalatok alapján úgy vélem, hogy a formálódó társadalmi jelzőszámrendszer – bizonyos keretek között – alkalmas lehet a fenntarthatóság mérésére.

Összegezve a korábbi munkálatokat, elmondható, hogy *a hangsúly egyrészt a rendszerjelleg megalkotásán, másrészt az integrált keretek kialakításán volt. A rendszerjelleg elsősorban*

- a fogalmak egységességét,
- az időbeli összehasonlíthatóságot,
- a tartalmi lefedettséget,
- és a rendszerességet jelentette.

Mindemellett fontos szempont volt, hogy a kialakított indikátorok – lehetőség szerint – biztosítsák a nemzetközi összehasonlíthatóságot. Az integrált keretek pedig alapvetően azt célozták, hogy a rendszerben input forrásként megjelenő adatgyűjtések – a nemzetközi összehasonlíthatóság mellett – egymással is harmonizáltak legyenek.

A társadalmi jelzőszámrendszerek többnyire hierarchikus formában (piramisszerűen) épülnek fel, amelynek csúcán a kulcsindikátorok állnak, alatta pedig az egy-egy terület részletes kibontását szolgáló részletesebb indikátorok. A nemzetközi gyakorlatban az összegző jellegű társadalmi jelentések, riportok („Társadalmi helyzetkép” kiadványok) elsősorban a kulcsindikátorokra és kisebb mértékben a kiegészítő (részletesebb) indikátorokra alapozva mutatják be a társadalom állapotát, illetve az abban megragadható főbb jelenségeket és folyamatokat.

A társadalmi jelzőszámoknak több típusa létezik, ezen belül is érdemes kiemelni *a normatív jellegű mutatókat*, amelyek a teljesítmények mérését célozzák, valamint *a társadalom állapotát és a társadalmi jelenségeket, folyamatokat bemutató indikátorokat*. Ezek – megfelelő értelmezési keretbe helyezve – alkalmasak lehetnek a fenntarthatósággal/fenntarthatatlansággal kapcsolatos megközelítés bemutatására.

6.2. Kétféle valóság, avagy a valóság kétféle értelmezése

A fenntarthatóság/fenntarthatatlanság csak meghatározott normarendszer keretei között értelmezhető. Az adott normarendszer a maga képére és hasonlatosságára alkalmazva fogalmazza meg, illetve értelmezi a valóságot, következésképpen kijelöli azt, hogy mit tekint valóságnak, ezen belül mit tekint „jónak, illetve rossznak”. Az általunk felvázolt kétféle modellt, illetve normarendszert feltételezve – látenszen – „kétféle valóság” létezik, ám úgy is fogalmazhatunk, hogy a valóságot e modellek más-más módon értelmezik.

Azért látenszen, mert az uralkodó modell alatt ab ovo nem létezhet alternatív valóság, csak másféle értelmezés. Mindez azonban bizonyos keretek között nem akadályozza meg azt, hogy mindkét megközelítés szellemében vizsgáljuk az egyes folyamatokat és jelenségeket. A társadalmi jelzőszámok alkalmazása és értelmezése szempontjából ez azt jelenti, hogy „...a statisztikának több társadalmi modell mutatószám-rendszerét egy időben kellene mérnie.” (Gáspár [2010]).

Csak ezen eljárás alapján lehet kimutatni azt, hogy a különböző normarendszerek keretei között vizsgált jelenségek és folyamatok esetében, miért lehet más-más következtetésre jutni ugyanazon indikátor értelmezése kapcsán. Jó példa erre a Stiglitz-jelentésben (Stiglitz–Sen–Fitoussi [2009]) is megfogalmazott néhány mutatószám, így többek között a városokban szinte állandóan jelenlevő közlekedési dugókban „elfüstölt” benzín értéke, amely a jelenlegi modell szerint a GDP-t növeli, tehát pozitív „értelmezést” kap. Ezzel szemben a fenntartható fejlődés modelljében ez a jelenség a GDP-t csökkenti, így eredménye negatív.

Azt lehet tehát mondani, hogy a profit által vezérelt piacon is többé-kevésbé következetes normarendszer érvényesül, vagyis egy „kijelölt valóságot” mérünk, akár csak a fenntartható fejlődés modelljében. Ezt azért célszerű hangsúlyozni, mert a hagyományos közgazdaságtan hívei alaptételként fogalmazzák meg azt, hogy a jelenlegi modell mérése értékmentes és objektív. Az egygenerációs, rövid távú szemlélet jegyében ez többnyire igaz is lehet.

A bevezetőben jeleztem, hogy a mai tudás alapján nem vagyunk még „készek” arra, hogy a két modell szempontrendszerét párhuzamosan alkalmazzuk, hiszen az összehasonlíthatóság és az „átjárhatóság” érdekében ezt a szempontrendszert ki kell

dolgozni. Következésképpen a továbbiakban alapvetően a jelenlegi modell „valóság-értelmezése” alapján elemezzük az egyes jelenségeket és folyamatokat.

Az ily módon leszűkített értelmezés további korlátai között kell megemlítenünk azt, hogy az egy-egy mutató esetében megfigyelt trendet csak bizonyos értelmezési tartományokban lehet értékelni/minősíteni. Nincs, vagy csak elvétve fordulhat elő olyan mutató, amelynek egy meghatározott értéke felett még fenntarthatónak, alatta viszont fenntarthatatlannak minősítjük az adott trendet. Következésképpen alapvetően csak az egyes tendenciák iránya és erőssége alapján lehet „becsülni” azt, hogy az adott jelenség vagy folyamat a fenntarthatóság, illetve a fenntarthatatlanság irányába tart. Ez az értelmezési korlát önmagában is arra hívja fel a figyelmet, hogy a fenntarthatóság vizsgálata feltételezi a hosszú távon összehasonlítható idősorokat.

Irodalom

- ANDORKA R. – HARCSA I. [1986]: *A magyar társadalom modernizációja hosszú- és rövid távon a társadalmi jelzőszámokkal mérve, 1870–1984*. 1. köt. Szociológiai Műhelytanulmányok. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Budapest.
- ANDORKA R. – ILLÉS J. [1974]: A társadalomstatistikai rendszer kidolgozásának kérdései. *Statisztikai Szemle*. 52. évf. 1. sz. 62–77. old.
- ANDORKA R. – KULCSÁR R. [1975]: Egy társadalmi jelzőszámrendszer körvonalai (I.). *Statisztikai Szemle*. 53. évf. 5. sz. 459–478. old.
- EC (EUROPEAN COMMISSION) [2010]: *Internationalisation of European SMEs*. Brussels.
- EKB (EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA) [2009]: *A GDP-n innen és túl – A haladás mérése változó világunkban*. A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. Brüsszel. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0433:FIN:HU:PDF>
- ESPING-ANDERSEN, G. [2006]: Ismét a Jó Társadalom felé. *Esély*. 6. sz. 3–27. old.
- EUROSTAT [2009]: *Sustainable Development in the European Union. 2009 Monitoring Report of the EU Sustainable Development Strategy*. Luxembourg. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-78-09-865/EN/KS-78-09-865-EN.PDF
- EUROSTAT [2010]: *Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2010*. Luxembourg. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-10-220/EN/KS-CD-10-220-EN.PDF
- FAZEKAS K. – MOLNÁR GY. (szerk.) [2010]: *Munkaerőpiaci tükrök 2010*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány. Budapest.
- GÁSPÁR T. [2010]: Rendszerváltási igény a XXI. század statisztikájában. *Statisztikai Szemle*. 88. évf. 10–11. sz. 1063–1081. old.
- GYULAI I. [2008]: *Kérdések és válaszok a fenntartható fejlődésről*. Magyar Természettudományi Szövetsége. Budapest.
- HABLICSEK L. – KUTAS J. [2009]: A munkaerőpiac helyzetének megítélése a 2001–2016 közötti időszakban a regionális (megyei) munkaerőmérlegek alapján. In: *Borbély T. – Örs-Fülöp E. (szerk.): Munkaerő-piaci kutatások*. Állami Foglalkoztatási Szolgálat. Budapest. 73–104. old.
- HARCSA I. – KOVÁCH I. – SZELÉNYI I. [1994]: A posztoszocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. *Szociológiai Szemle*. 3. sz. 15–43. old.

- HARCZA I. [2011]: Gondolatok a társadalmi fejlődés méréséről. *Statisztikai Szemle*. 89. évf. 10–11. sz. 1081–1097. old.
- HARCZA, I. – KOVÁCH, I. – SZELÉNYI, I. [1998]: The Hungarian Agricultural ‘Miracle’ and the Limits of Socialist Reforms. In: *Szelényi, I. (ed.): Privatizing the Land: Rural Political Economy in Post-Communist Society*. Routledge Studies of Societies in Transition. London. pp. 21–42.
- HOAG, D. L. – POPP, J. S. H. – HYATT, D. E. [1998]: *Sustainability and Resource Assessment: A Case Study of Soil Resources in the United States*. National Center for Environmental Assessment Office of Research and Development. Washington, D.C.
- KEREKES S. [2012]: *A fenntartható fejlődésről válság idején*. Munkaanyag.
- KÓRÖSI G. [2005a]: Vállalati munkahelyteremtés és -rombolás. *Közgazdasági Szemle*. LII. évf. 11. sz. 825–845. old.
- KÓRÖSI G. [2005b]: *A versenyszféra munkapiacának működése*. KTI Könyvek. 4. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest.
- KÓRÖSI G. [2011]: Lehetett volna kíméletesebben? *Munkaügyi Szemle Online*.
<http://www.munkaugyiszemle.hu/trendek-velemenyek>
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [1996]: *Társadalmi helyzetkép*. Budapest.
- KSH [2011]: *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon*. Budapest.
- MONOSTORI J. [2011]: *Népesedés*. Munkaanyag.
- NFFT (NEMZETI FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSI TANÁCS) [2010]: *Jövőkereső. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács jelentése a magyar társadalomnak*. Budapest.
http://www.nfft.hu/dynamic/Jovokereso_Hosszu_Screen.pdf
- NFFT [2011]: *A fenntarthatóság felé való átmenet nemzeti koncepciója. (Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012)*. Budapest.
http://www.innovacio.hu/download/allasfoglalas/2011_11_30_NFFS2012.pdf
- PAPANÉK G. [2010]: A gyorsan növekvő magyar kis- és középvállalatok a gazdaság motorjai. *Közgazdasági Szemle*. LVII. évf. 4. sz. 354–370. old.
- STIGLITZ, J. E. – SEN, A. – FITOUSSI, J.-P. [2009]: *Report by the Commission on the Measurement of Economic and Social Progress*. Paris. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf
- UN (UNITED NATIONS) [2008]: *Measuring Sustainable Development: Report of the Joint UNECE/OECD/EUROSTAT Working Group on Statistics for Sustainable Development*. New York.

Summary

According to the central idea of this study, sustainability seems to be a value-oriented category because its notion depends on the world and society concept we explain the social reproduction processes with.

Currently, we can distinguish two concepts of the society, that is, two development models: the current one focuses on economic growth, while the other highlights the concept of social and environmental sustainability.

It is essential to create the connection between them for comparability reasons, mainly on the basis of definitions, methods, and indicators. The study gives an overview of the topic-related theoretical and methodological considerations.